

УДК 347.97

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.66>

ПОЗОВНА ЗАЯВА ЯК ЗАЯВА ПО СУТІ СПРАВИ В ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Феннич В.П.,

*доцент, кандидат юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2649-1322>*

Булеца С.Б.,

*професор, доктор юридичних наук,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9216-0033>*

Заборовський В.В.

*професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5845-7535>*

Феннич В.П., Булеца С.Б., Заборовський В.В. Позовна заява як заява по суті справи в цивільному та господарському процесі.

У статті проводиться дослідження загальних ознак позовної заяви як заяви по суті справи в цивільному та господарському процесі. Відзначається, що виокремлення заяв по суті справи характерно тільки для позовного провадження, в той час як для інших видів проваджень цивільного та господарського судочинства подібного виду процесуальних документів не виділяють. ЦПК та ГПК України дає виключний та ідентичний перелік заяв по суті справи, до числа яких зараховує позовну заяву.

Позовна заява як заява по суті справи формулює матеріально-правову вимогу щодо предмета спору, на яку суд першої інстанції повинен дати відповідь, розглянувши цивільну чи господарську справу по суті.

Позовна заява виступає формою існування позову в цивільному та господарському процесі. За межами позовної заяви позов існувати не може, хоча його окремі елементи можуть проявлятися за межами цього процесуального документу. Наприклад, предмет або підстава позову можуть бути зафіксовані в заяві про зміну предмета чи підстави позову.

Позовна заява як заява по суті справи – це процесуальний документ, який виходить від учасників справи (їх представників), але не суду. У такому разі її не можна вважати правозастосовчим документом, навіть якщо позивач буде в змісті позовної заяви посилається на норми права, які кваліфікують його вимогу чи її підстави.

Позовну заяву в цивільному та господарському процесі може подати велика кількість учасників справи (їх представників): позивач, відповідач, третя особа з самостійними вимогами, судовий представник, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, орган державної влади чи місцевого самоврядування, юридична та фізична особа у випадках, передбачених законом.

Особливістю позовної заяви як заяви по суті спору є те, що її природа пов'язана з матеріальним та процесуальним правом, поява цього документу впливає на перебіг матеріальних і процесуальних відносин. Крім того, позовна заява виступає стадійним документом, оскільки її подання можливо не на кожній стадії цивільного чи господарського процесу.

Ключові слова: цивільний процес, господарський процес, позовне провадження, заява по суті справи, позовна заява, відкриття провадження, електронне судочинство.

Fennych V.P., Buletsa S.B., Zaborovskyy V.V. A statement of claim as a statement on the merits of the case in a civil and economic process.

The article examines the general characteristics of a claim as a statement on the merits of a case in civil and economic proceedings. It is noted that the separation of statements on the merits of the case is typical only for legal proceedings, while for other types of civil and commercial court proceedings, similar types of procedural documents are not allocated. The Code of Criminal Procedure and Code of Criminal Procedure of Ukraine gives an exclusive and identical list of statements on the merits of the case, among which the statement of claim is included.

A statement of claim as a statement on the merits of the case formulates a material and legal claim regarding the subject of the dispute, to which the court of first instance must give an answer, having considered the civil or economic case on the merits.

A statement of claim acts as a form of existence of a claim in a civil and economic process. A lawsuit cannot exist outside of the statement of claim, although its individual elements may appear outside of this procedural document. For example, the subject matter or cause of action may be recorded in the application for change of subject matter or cause of action.

A statement of claim as a statement on the merits of the case is a procedural document issued by the parties to the case (their representatives), but not by the court. In this case, it cannot be considered a law-enforcement document, even if the plaintiff will refer to the legal norms that qualify his claim or its grounds in the content of the claim statement.

A statement of claim in a civil and economic process can be filed by a large number of participants in the case (their representatives): the plaintiff, the defendant, a third party with independent claims, a court representative, the Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine, a prosecutor, a body of state power or local self-government, a legal and a natural person in the cases provided for by law.

The peculiarity of the statement of claim as a statement on the substance of the dispute is that its nature is related to material and procedural law, the appearance of this document affects the course of material and procedural relations. In addition, the statement of claim acts as a stage document, since it is not possible to submit it at every stage of the civil or economic process.

Key words: civil process, economic process, legal proceedings, statement on the merits of the case, legal statement, initiation of proceedings, electronic justice.

Постановка проблеми. Відповідно до положень Конституції України, права і свободи людини та громадянина захищаються судом (ст. 55) [1]. Взагалі процесуальні проблеми розгляду тих чи інших категорій справ, в тому числі питання щодо доступу до правосуддя в цивільному судочинстві неодноразово були предметом нашого наукової розвідки [2; 3; 4; 5]. В той же час, ряд теоретико-прикладних питань, зокрема, які пов'язані із стадіями судового провадження в цивільному та господарському процесах потребують окремого наукового дослідження. Наприклад, у разі несплати аліментів на дитину відбувається порушення її права і законний представник дитини (як правило, один із її батьків) може звернутися до суду з позовом про захист права дитини на утримання. Для цього треба до суду подати позов про стягнення аліментів, де судові рішення, винесене за результатами задоволення такого позову, здійснить судовий захист права дитини на утримання, гарантовано їй ст. 180 СК [6]. Невипадково ч. 1 ст. 4 ЦПК вказує, що «кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів» [7]. Право на позов, будучи проявом права на судовий захист, реалізується шляхом подання до суду першої інстанції позовної заяви (ч. 1 ст. 184 ЦПК). Ідентичне правило міститься в ГПК України (ч. 1 ст. 171) [8]. Отже, реалізація права на позов у цивільному та господарському судочинстві супроводжується написанням у встановленій формі та змісту такого процесуального документу як позовна заява з необхідними додатками. Це одна із декількох умов реалізації права на позов.

Важливість позовної заяви полягає в тому, що вона запускає весь механізм цивільного чи господарського судочинства щодо вирішення правового спору, визначає межі його розгляду та учасників, а тому необхідно належним чином усвідомлювати поняття та сутність цієї заяви по суті справи [9, с. 9]. Численні ухвали судів у Єдиному державному реєстрі судових рішень, якими залишають позовні заяви без руху або повертають її позивачеві наочно доводить складність в підготовці даного важливого процесуального документу.

Стан опрацювання. Питання позовної заяви в цивільному та господарському процесі було предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців, які її аналізували з теоретичних і практичних позицій (К.В. Білоус,

Ю.В. Білоусов, В.І. Бобрик, В.А. Ваграс, С.В. Васильєв, В.В. Комаров, Д.Д. Луспеник, П.Ф. Немеш, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан тощо). Проте, в світлі останніх змін до ЦПК та ГПК України, які віднесли позовну заяву до заяв по суті справи досліджень не було проведено.

Мета статті полягає у визначенні юридичної природи та суті такого процесуального документу як позовної заяви та її впливу на відкриття провадження у цивільному та господарському процесі.

Вклад основного матеріалу. Всі процесуальні документи, які можуть подати учасники справи, їх представники в позовному провадженні офіційно поділяються на дві великі групи: заяви по суті справи та заяви з процесуальних питань. Подібної класифікації процесуальних документів учасників справи, їх представників у наказному, окремому та інших провадженнях, що виділяють у цивільному чи господарському процесі, законодавець не передбачив. Заяви по суті справи – це письмові заяви учасників справи, їх представників у позовному провадженні, які відображають їх позицію (вимоги, заперечення, аргументи, пояснення, міркування) стосовно предмета спору. Традиційно процесуальна доктрина під предметом спору розуміє матеріальне або нематеріальне благо, що виступає об'єктом спірних матеріальних правовідносин [10, с. 378; 11, с. 186]. Відповідно до ч. 2 ст. 161 ГПК та ч. 2 ст. 174 ЦПК позовна заява, разом із відзивом на позовну заяву (відзив), відповіддю на відзив, запереченням, поясненням третьої особи щодо позову або відзиву, відноситься до заяв по суті справи.

Рішення суду – це таке судове рішення, яким закінчується розгляд справи по суті судом першої інстанції (ч. 3 ст. 232 ГПК, ч. 3 ст. 258 ЦПК). У такому разі в резолютивній частині такого процесуального документу суд повинен чітко сформулювати «висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог», тобто суд повинен дати відповідь на питання чи належить позивачу суб'єктивне матеріальне право, чи мало місце його порушення, ким це було зроблено, які обставини на це вказують, чи відповідає обраний спосіб захисту скоєному правопорушенню. Отже, якщо рішення суду дає відповідь, то позовна заява піднімає перед судом вищевказані матеріально-правові питання.

Позов – це вимога про захист порушеного, оспорюваного, невизнаного права або охоронюваного законом інтересу. Або позов – це звернена до суду вимога винести судове рішення про визнання судом суб'єктивного права позивача та про присудження відповідача до здійснення певних дій, або про підтвердження судом наявності чи відсутності між позивачем та відповідачем певних матеріальних відносин, або про встановлення нових матеріальних правовідносин між сторонами, їх зміну чи припинення [12, с. 490]. Оскільки, як було вказано, право на позов реалізується шляхом подання позовної заяви до суду, між позовом та позовною заявою існує співвідношення змісту і форми відповідно. Позовна заява виступає формою існування позову в цивільному та господарському процесі. За межами позовної заяви позов існувати не може, хоча його окремі елементи можуть проявлятися за межами цього процесуального документу. Наприклад, предмет або підстава позову можуть бути зафіксовані в заяві про зміну предмета чи підстави позову.

Згідно загальних положень цивільного та господарського судочинства суд не має права самостійно, з власної ініціативи відкривати провадження у цивільній справі (ч. 1 ст. 13 ЦПК, ч. 1 ст. 14 ГПК), оскільки за принципом диспозитивності особа, чії права, свободи та інтереси порушили, повинна проявити волю щодо їх захисту. Її волевиявлення виражається в подачі позовної заяви до суду першої інстанції. Такими діями вона демонструє бажання скористатися судовим захистом, вимагаючи від суду в позовній заяві не тільки відкрити провадження, але й винести судове рішення, яким примусити відповідача до вчинення певної поведінки, що має усунути наслідки вчиненого правопорушення. Отже, позовна заява як заява по суті справи – це процесуальний документ, який виходить від учасників справи (їх представників), але не суду. У такому разі її не можна вважати правозастосовчим документом, навіть якщо позивач буде в змісті позовної заяви посилатися на норми права, які кваліфікують його вимогу чи її підстави.

Позовну заяву в цивільному та господарському процесі може подати доволі велика кількість учасників справи (їх представників):

1) власне позивач, тобто особа яка звертається за судовим захистом в порядку позовного провадження (загального або спрощеного), ініціюючи відкриття розгляду цивільної справи. Це можуть бути позовні заяви про виселення, про поновлення на роботі, про стягнення кредитної заборгованості, про захист честі й гідності, про встановлення батьківства, про оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії тощо. Позовну заяву, яку подає позивач називають первісною позовною заявою, оскільки нею ініціюється відкриття провадження у цивільній справі позовного характеру;

2) відповідач, якщо має власну матеріально-правову вимогу до позивача, яку може оформити у вигляді зустрічної позовної заяви. Відповідно до ст. 180 ГПК та ст. 193 ЦПК зустрічна позовна заява може бути подана, якщо вона пов'язана із первісною позовною заявою та їх спільний розгляд є доцільним, зокрема, «коли вони виникають з одних правовідносин або коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову». Наприклад, був поданий первісний позов про поділ подружнього майна, а у відповідь прийшов зустрічний позов про визнання особистою приватною власністю окреме подружнє майно, включене до поділу за первісним позовом;

3) третя особа з самостійними вимогами за наявності власних матеріально-правових претензій до обох сторін одночасно або однієї з них. Головною умовою подачі позовної заяви третьою особою з самостійними вимогами є спрямованість таких вимог на предмет спору сторін (ч. 1 ст. 49 ГПК, ч. 1 ст. 52 ЦПК). Наприклад, один спадкоємець заявляє позов до іншого про поділ спадкового майна, зокрема, житлового будинку, але у справу вступила третя особа з самостійними вимогами про визнання за нею 1/2 права власності на жилий будинок внаслідок того, що вона будувала його разом із спадкодавцем за свої особисті кошти;

4) представник вищевказаних осіб по підставам, вказаними у законі (законний представник) або за домовленістю з ними (договірний представник). Якщо позовну заявою подає законний або договірний представник вони повинні підтвердити свої повноваження на подання такої заяви по суті справи. Зокрема, до позовної заяви, підписаної представником позивача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача (ч. 7 ст. 177 ЦПК, ч. 5 ст. 164 ГПК);

5) орган державної влади чи місцевого самоврядування можуть подати позовну заяву про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів (ч. 1 ст. 53 ГПК, ч. 1 ст. 56 ЦПК). Згідно ч. 5 ст. 162 ГПК та ч. 5 ст. 175 ЦПК у разі пред'явлення позову особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, в заяві повинні бути зазначені підстави такого звернення;

6) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може особисто або через свого представника звертатися до суду з позовною заявою у випадках, передбачених законом (ч. 2 ст. 56 ЦПК). Зокрема, Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» вказує на такі випадки: «звертатися до суду про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недозрілість, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права і свободи» (п. 10 ч. 1 ст. 13) [13]. Подібний учасник справи в господарському процесі не виділяється;

7) прокурор у визначених законом випадках звертається до суду з позовною заявою (ч. 3 ст. 53 ГПК, ч. 3 ст. 56 ЦПК). Згідно ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недозрілість, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист. Крім того, прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу [14]. Наявність вищевказаних обставин обов'язково повинна бути обґрунтована прокурором у позовній заяві;

8) юридична та фізична особа можуть у випадках вказаних законом звернутися з позовною заявою до суду про захист прав, свобод та інтересів інших осіб (ч. 1 ст. 53 ГПК, ч. 1 ст. 56 ЦПК України). Так, згідно рішення Конституційного Суду України від 28 листопада 2013 року № 12-рп/2013 громадська організація може захищати в суді особисті немайнові та майнові права як своїх членів, так і права й охоронювані законом інтереси інших осіб, які звернулися до неї за таким захистом, лише у випадках: а) якщо таке повноваження передбачено в її статутних документах; б) якщо відповідний закон визначає право громадської організації звертатися до суду за захистом прав та інтересів інших осіб [15].

Особливістю позовної заяви як заяви по суті спору є те, що її природа пов'язана з матеріальним та процесуальним правом. Процесуальне право визначає форму та зміст цього документу (ст. 162-163 ГПК, ст. 175-176 ЦПК), необхідні до неї додатки (ст. 164 ГПК, ст. 177 ЦПК). Проте, матеріальне право не менш важливе, оскільки впливає на такі реквізити позовної заяви як предмет позову,

підстави позову, докази, що мають бути додані до позовної заяви. Так, предмет позову – це матеріально-правова вимога позивача до відповідача, щодо якої суд має ухвали рішення по суті. Вона повинна бути врегульована нормами матеріального права та попадати під цивільну юрисдикцію [16, с. 441-442].

Позовна заява, будучи заявою по суті справи, виступає стадійним процесуальним документом. В науці цивільного та господарського процесу досі пір тривають дискусії щодо чисельності процесуальних стадій, але традиційно виділяють декілька процесуальних стадій в суді першої інстанції (відкриття провадження у справі, підготовче провадження та розгляд справи по суті) та процесуальні стадії, пов'язані з оскарженням судових рішень і їх виконанням. Позовна заява може бути подана не на всіх процесуальних стадіях, а тільки на деяких, залежно від виду позовного провадження (загального чи спрощеного). В загальному позовному провадженні позовну заяву можна подати на стадії відкриття провадження (наприклад, первісна позовна заява) та стадії підготовчого провадження (наприклад, зустрічна позовна заява, позовна заява третьої особи з самостійними вимогами). Оскільки спрощене позовне провадження не передбачає проведення підготовчого засідання (як у цивільному, так і господарському процесі), позовну заяву можна подати в межах початкової та останньої стадії в суді першої інстанції.

Належне оформлення позовної заяви відноситься до умов реалізації права на позов. Таких умов є багато (сплата судового збору, дотримання підсудності, наявність у позивача процесуальної дієздатності, якщо він особисто подає позовну заяву тощо) і чільне місце серед них займає дотримання вимог закону щодо форми і змісту подання позовної заяви. Якщо позивач чи особа, яка діє в його інтересах, указані умови реалізації права на позов виконали, суд зобов'язаний відкрити провадження у цивільній (господарській) справі. Отже, належне оформлення позовної заяви пов'язується з правом на доступ до суду. Дане право, будучи міжнародно-правовим стандартом, закріплено в численних міжнародних документах. Його порушення не допускається, хоча в ряді випадків його реалізація може бути обмежена. Наприклад, держава може передбачити обов'язкову медіацію як форму досудового врегулювання спору, що має передувати поданні позовної заяви.

Позовна заява як заява по суті справи виступає письмовим або електронним доказом. В Україні позовну заяву можна подати в паперовому або електронному вигляді. Запровадження електронного судочинства дає можливість учасникам справи через власний електронний кабінет подати позовну заяву, що робить реалізацію права на позов більш доступним, що надзвичайно важливо в умовах триваючої війни росії проти України. Недавні зміни до ЦПК та ГПК України в червні 2023 року передбачили жорсткі процесуальні наслідки для тих, хто подає позовну заяву, але не зареєстрував свій електронний кабінет. Таку позовну заяву суд може залишити без руху. Будучи доказом, позовна заява може підтвердити чи спростувати існування тих обставин (фактів), з якими пов'язується належна реалізація права на позов у порядку цивільного чи господарського судочинства.

Висновки. Позовна заява – це надзвичайно важливий процесуальний інструмент, яким учасники справи (їх представники) можуть захистити права, свободи чи інтереси. Будучи заявою по суті справи, позовна заява володіє комплексною природою, оскільки її зміст визначається не тільки процесуальним, але й матеріальним правом. За допомогою позовної заяви відбувається вплив на процесуальні (відкривається провадження у цивільній чи господарській справі) та матеріальні правовідносини (переривається перебіг позовної давності). Позовна заява визначає долю всього цивільного (господарського) процесу, показуючи рамки вирішення спору про право. Вона є орієнтиром для суду, який повинен у своєму підсумковому рішенні вказати про задоволення чи не задоволення позову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Заборовський В.В., Булеца С.Б., Стойка А.В. Спрощене позовне провадження як особлива форма здійснення цивільного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 56. Т. 1. С. 76–82.
3. Булеца С.Б., Заборовський В.В., Стойка А.В. Малозначність справи як критерій обмеження доступу до суду касаційної інстанції в цивільному судочинстві України. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 1 (Volume 2). Р. 23–30.

4. Заборовський В.В., Семерак О.С., Стойка А.В. Касаційне оскарження рішення суду в аспекті принципу *res judicata* крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 347–350. URL: http://pap.in.ua/1_2019/105.pdf.
5. Лазур Я.В., Заборовський В.В., Черевко П.П. Мирова угода в цивільному та господарському процесі: порівняльний аспект дослідження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 206–210. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.35>.
6. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
7. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
8. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
9. Немеш П.Ф., Феннич В.П. Курс цивільного процесу: Особлива частина. Підручник. Книга 1. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2023. 534 с.
10. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Вид. 3-тє, перероб. та доп. / За заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М.М. Ясинка. Київ: Алерта, 2023. 860 с.
11. Господарське процесуальне право України: підручник / За ред. О.І. Харитонові. Київ: Істина, 2009. 360 с.
12. Немеш П.Ф., Феннич В.П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У, 2020. 808 с.
13. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від від 23.12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
14. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
15. Рішення Конституційного Суду України від 28 листопада 2013 року № 12-рп/2013. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 1. Ст. 13.
16. Цивільний процес: підручник / За заг. ред. В.В. Заборовського, С.Б. Булеци, В.Г. Фазикоша, В.П. Феннича. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 932 с.